

Зоран Д. Живковић
Завод за уџбенике, Београд
zoran.zivkovic@zavod.co.rs

https://doi.org/10.18485/ai_diskurs_pobede.2019.ch4
821.163.41:929 Загорац Б.

БРАНКО ЗАГОРАЦ – ЈЕДНА ГЕОГРАФСКА СУДБИНА

Победу у Првом светском рату и стварање прве јужнословенске државе људи попут Бранка Загорца, осуђе-ног учесника Сарајевског атентата, дочекали су и као остварење идеала за које није гинула само њихова генерација већ и многа поколења. Књига из публицистичке и књижевне заоставштине Бранка Загорца данас сведочи о једном несумњивом литерарном таленту и интелектуалном ангажману и представља прворазредан документ не само о једном човеку већ и о историјској судбини човека у тој немилосрдној, страшној, али великој епохи и историји.

Кључне речи: Први светски рат, Сарајевски атентат, милитаризам, Млада Босна, Гаврило Принцип, Трипко Грабеж, Васо Чубриловић, Лео Фефер, *Врбаске новине*.

И ако би се тражио мото који би могао да стоји на почетку скоро сваке повести о историји света којег једино знамо, онда би бар у најужем кругу свакако била позната реченица једног од најзначајнијих предсократоваца, Хераклита: „Рат је отац свих ствари“. Хераклит (535–475) при томе није мислио на оружани рат, већ на сукоб међу супротностима, на рат опречности, различитости и супротности, као темељ света. За Хераклита је та борба супротности и основна дијалектичка претпостав-

ка сваке промене и развитка. И ма колико у први мах та непрестана борба супротности ствара хаотичну слику света, ипак, њен крајњи циљ је склад и хармонија.

Али, историја света после Хераклита, све до данашњих дана, скоро да се у целости може назвати и историјом ратова и ратовања, све да би бар победник, како већ то није могуће свима, остварио сопствени наум и план о складу и хармонији у свету који је покорио.

У XIX веку Хераклитова дефиниција добила је знатно проширење првобитног и свих дотадашњих значења у познатом ставу Карла фон Клаузевица. Овај пруски војсковођа, заслужан за свест о пруском милитаризму, запамћен и као „отац“ модерне војне стратегије и вештине, у својој познатој апологији војевања, изрекао је чувену реченицу према којој је рат само наставак политике другим средствима.

Претходни, XX век у историји човечанства остаје запамћен као век остварења дотле незамисливог техничко-технолошког развоја. Али, тај развој је своје незамисливе домете и размере показао и у два до сада најразорнија светска рата у људској цивилизацији, али и у многобројним стравичним локалним ратовима и сукобима у протеклом веку.

Ратови су до краја разоткрили јанусовску слику цивилизације чији је свеобухватни развој створио дијаболични карактер савременог човека, очигледно не мењајући у њему изгледа дубоко усађену трибалистичку ћуд.

Али, ако ишта први велики рат у прошлом веку издваја од свих претходних и потоњих, онда је то чињевица, унеколико и невероватна, да је тај рат почео у атмосфери и хоризонту највећих могућих очекивања. Познато је да је уочи самог рата милитантни немачки кајзер тадашњу британско-француску колонијалну доминацију доживљавао као неодрживи и превазиђени статус кво. Још 1908, у интервјуу за британски *Дејли ње-*

лејраф, Вилхелм II је без икаквог околишења поручио да немачки народ презире Енглеze, баш као и Француze, Русе и Јапанце.

Рат је дуго био у ваздуху, једино се чекао повод. Занимљиво је, на пример, да за то није била довољна смрт аустријске царице, која је страдала од руке једног италијанског анархисте чије су име убрзо носиле улице у градовима широм Италије.

Ипак и најзад повод је нађен на јужном делу Аустроугарске монархије и у једном јунском догађају 1914, који је Немачкој изгледа само послужио да црно-жуту монархију што лакше натера у рат који је био и њен дефинитивни крај.

Сам почетак рата изазвао је еуфорију у Немачкој, толику да је дошло и до праве поплаве разних публикација. Наводно је из пера немачких писаца произашло не мање од милион и по песама. Импресионираност је захватила и оне најзначајније ствараоце као што је, на пример, Рајнер Марија Рилке, који је очигледну инспирацију великим догађајем изнео у правој химни рату: „Први пут те видим како устајеш / најудаљенији, невероватни бог рата, познат само по чувењу / ... / Најзад неки бог. И пошто нам је мирољубиви бог често незанимљив, / бог рата у трену нас је опчинио... / Благо мени што видим неравнодушне!“

Таква и толика „неравнодушност“ према рату на самом почетку захватила је чак и професоре на универзитетима који су у *Декларацији високошколских наставника немачкој Рајха* од 16. октобра 1914. са три хиљаде шеснаест потписа, изнели „огорчење што непријатељи Немачке, на челу с Енглеском, наводно у нашу корист, хоће да направе дистинкцију између духа немачке науке и оног што називају пруским милитаризмом“.

Интелектуалци и професори не само да нису били дистанцирани од „милитаризма“, нити су рат схвата-

ли у својој његовој бруталности, већ као да су од њега очекивали нешто посебно значајно. И Томас Ман, који је очигледно могао само једном да погрешити, бар када је рат у питању, у својим *Размишљањима једној нейолиџичара* писао је о рату као догађају током којег се на силовит начин појављује „индивидуалност појединачних народа, њихове вечне физиогномије“.

Само се мали број интелектуалаца понашао као да ништа не дешава, док су други рату дали својства борбе духова као, на пример, Макс Шелер, који је 1915. објавио есеј *Геније рата* (M. Scheler, *Der genius des Krieges*). Шелер у есеју антропологију посматра *sub specie belli* (са становишта рата), сматрајући, пре свега, да рат на видело износи све оно што је у човеку скривено. Према Шелеру, рат је ватра у којој се самопотврђује и кали култура једног народа. Рат је суочавање са смрћу, па због тога, сматра Шелер, присиљава и народе и појединце да себе схвате у координатама целине. Шелеровски речено, рат је и велики мајстор разграничавања, јер раздваја право од лажног, откривајући супстанцу истинског. Шелер у овом есеју рат сагледава као посебан тренутак истине:

Слика целог, великог, опсежног човека, од којег је мир допустио да видљива буде само сивкаста средња зона (...) та слика сада стоји пластично пред нама. Тек рат премерава обим, распон људске природе; човек постаје свестан своје целокупне величине, своје мајушности.

Све ће то ипак завршити у „верденској“ и другим „касапницама“, а размере немачког пораза у Првом светском рату биће запечаћене познатим одлукама Версајског мира. Савремени историчари се данас не устежу да укажу да су управо те одлуке међуратно немачко друштво задуго учиниле нестабилним и преде-

стинираним за најгори могући историјски сценарио какав ће се и догодити у Другом светском рату.

У Француској, која је у Великом рату изгубила чак милион и четиристо хиљада војника, надолазећи, други по реду светски рат, само је подигао значај мира, и то по сваку цену. За егзистенцијалисте, рат је представљао највећу увреду, као и за енглеског надреалистичког песника Дејвида Гаскојна, тада Парижанина, који је у свој дневник записао: „Најодвратније у вези с ратом јесте управо то што појединца своди на нешто потпуно безначајно“.

Али, жртве, разарања, победа и пораз у рату нису све оно најтеже што задеси народе и човека у рату. Јер рат најчешће представља само најужаснији увод у оно што следи у потоњим изнуђеним мировима, а то знају најчешће бити бескрајни периоди разних тиранија, чега се, очигледно с разлогом, понајвише плашио Џорџ Боулинг, један од јунака романа Џорџа Орвела *У борби за ваздух*.

Рат не престаје да буде изазов за интелектуалце, а на проблем ангажмана интелектуалаца, средином педесетих година посебно се осврнуо Ремон Арон у књизи *Ојијум за интелектуалце*. Арон је, директно тада нападајући свог некадашњег блиског друга из студентских дана, Жан-Пола Сартра и његове савезнике, оптужио интелектуалце који су „немилосрдни према недостацима демократије, али су спремни да толеришу најгоре злочине само ако су почињени у име неке исправне доктрине“.

Када је пре четири године отпочело обележавање стогодишњице почетка Првог светског рата, испоставило се то и као још једна прилика да у српском друштву оживе старе, али и да се распламсају и најновије, у деведесетим годинама прошлога века настале, поделе. То је лако и одмах подсетило на старе, никад довољно зарасле ране, стварајући и нове у трагичној историјској

и југословенској судбини српског друштва. Па се тако вековни јубилеј великог рата на развалинама последње Југославије и згариштима Нато пакта некако свео на најновију словенску антитезу, на лаконско питање: да ли је Гаврило наш принцип или је само један од најпознатијих светских терориста?

Чинило се да је у једном тренутку на све те расправе на одређен начин ставио тачку текст „Срећан рођендан, господине Хитлер“, објављен у београдском недељнику *Време*, у броју 1191 од 31. октобра 2013, опремљен фотографијом која би могла да буде и део најзначајнијих фотографских антологија под заједничким насловом „Слике које говоре више од хиљаду речи“.

На тој црно-белој фотографији јасно се препознаје брижљиво очешљан мушкарац који концентрисано, али не без израза одређеног задовољства, гледа у јасно видљив ћирилични натпис: „На овом историјском мјесту Гаврило Принцип навјести слободу на Видов дан, 28. јуна 1914“. Фотографија је настала 20. априла, три дана по потписивању капитулације Краљевине Југославије, у железничком вагону испред једног тунела у Доњој Штајерској, на педесетак километара од некадашње југословенско-аустријске границе, одакле је Адолф Хитлер командовао комадањем Југославије и нападом на Грчку. Фиреров фотограф Хајнрих Хофман тог дана неуморно је фотографисао све догађаје који су вођи Рајха приређени за његов 52. рођендан, па је овековечио и тај тренутак када је Хитлер најзад добио и највреднији рођендански поклон, једну обичну плочу са ћириличним натписом из нетом окупираног Сарајева.

Тако је Адолф Хитлер, захваљујући београдском *Времену*, разрешио дилеме разних актуелних јавних балканских личности које су, не без страсти, ствари сводили на то да је Гаврило Принцип ипак Србин, и до-чим, али и јамачно, ништа друго до терориста.

На све, али не и једино на то, подсетила је на свој начин и одлука потомака Бранка Загорца, осуђеног у процесу поводом Сарајевског атентата, да приреди књигу сећања на његов живот и дело. Део тих текстова који су настали поводом разних пригодних датума, и у којима је осветлио поједине личности и догађаје уочи и након Сарајевског атентата, чине ову књигу из публицистичке и књижевне заоставштине Бранка Загорца не само занимљивом већ и драгоценом.

Бранко Загорац, седамнаестогодишњи ђак првог разреда Трговачке академије из Кадине воде код Бања Луке, осуђен је на трогодишњу робију, како стоји између осталог у званичној пресуди, што је „знајући за атентат, соколио Васу Чубриловића“. Сам Чубриловић је оставио запис о томе како се Бранко Загорац држао на суђењу:

„Је ли мислите да има случајева да је потребан атентат? – Има случајева. – Дакле, у каквим случајевима? – Ако је човјек тиранин! – казао је Загорац увјерено.“

То га је одвело у царску казнионицу у Терезијенштату, у којој ће поткрај Великог рата заувек склопити очи и најпознатији осуђеник Гаврило Принцип.

Загорцу је сарајевски атентат судбоносно обележио живот, и то не само због тога што је био принуђен да о јубилејима и разним другим пригодама о свим тим догађајима сведочи.

Ипак, најважније од тих сведочења јесте његов осврт на књигу о атентату у Сарајеву истражног судије Леа Фефера, који плени не само жељом за одмереним тоном већ и уравнотеженим погледом. У том тексту, објављеном јула 1938, он износи и свој генерални став о оптужби која никада не застарева и према којој су званичне српске власти биле директно умешане у атентат. Бранко Загорац најпре сматра да „Србија после

балканских ратова није помишљала на никакво ратовање, а поготово с једном царевином, јер је била изморена и жељела је мир. Водеће личности у Аустрији, уз подупирање Берлина, искористиле су атентат и ставиле такве услове у ултиматум Србији, који се нису могли примити. Па све да су и примљени тако срамотни услови, аустро-германски империјализам заратовао би са Србијом, јер је имао намјеру да у којој било форми и ушљед било кога разлога, продре на исток.“

У приказу једне, како сматра, од најинтересантнијих књига из обимне литературе о сарајевском атентату, Загорац је имао за потребу да још једном нагласи:

„Ми, који смо били увучени у атентат, више као револуционарни омладинци него као стварни судионици, иако смо знали да ће доћи до атентата, нијесмо имали појма о вези главних атентатора ни с оним незваничним лицима у Србији...“

Тој и данас опсесивној теми о везама српских власти и младобосанских атентатора Загорац посвећује дужну пажњу, али као да на све више светла баца једна анегдота него бројне спекулације, полуистине и тзв. основане претпоставке о томе како је све морало бити. Јер, у време док су једно време били заједно заточени, Бранку је Трифко Грабеж, један од првооптужених, признао да су атентатори имали везу са једном организацијом у Београду, која додуше никако није импоновала ондашњој влади Србије, што је уосталом и показао познати Солунски процес 1917. године.

Колико је српска влада заиста била уплетена у припрему Сарајевског атентата, Грабеж је илустровао и сећањем на догађај када су се он и Принцип, као сиromашни ђаци, уочи одласка у Сарајево обратили тадашњем српском министарству просвете тражећи ма-

теријалну потпору за пут кући. Примиио их је чиновник Миодраг Ибровац, касније познати српски филолог и романиста, тражећи најпре да се представе. Када су одговорили, Ибровац се насмејао и рекао: „Је ли теби грабеж принцип, а теби принцип грабеж?“

Све остало је заиста историја, у којој су револвери и бомбе ових голобрадих младића означили почетак првог од два рата неслућених размера у протеклом веку. Али ти хици постали су касније и основа за утврђивања српске колективне кривице, посебно у срединама где се Други светски рат, као и у оном, с почетка поменутом вагону, више подразумевао као неодложна прилика за наставак оног првог.

Иако ни у самом Аустроугарском царству нису сви једнако гледали на Сарајевски атентат, па се тако у чешким социјалистичким новинама *Академија*, још августа 1914, појавио чланак који је разлоге и климу који су допринели атентату у Сарајеву видео овако:

„Наследник престола пао је као жртва безумног режима који, у Босни, одржава више од тридесет година ропство, који јавна места попуњава странцима, даје земаљско богатство да пљачкају безобзирни шпекуланти из Беча и Пеште, који, уместо школама, испуњава земљу жандармима, касарнама и тамницама и гони православне. Он је пао као жртва безумне политике која, у слепом шовинизму, води немилостиви рат против Југословена. Творце ове политике требало би извести на суд исто као и атентаторе.“

Пуцњи Гаврила Принципа у Сарајеву постали су *casus belli* првог од два велика светска рата, који су изменили и лице и наличје света и учинили XX век не само веком незамисливих и највећих цивилизацијских достигнућа већ и веком највећих људских пустошења, ратова и суноврата човечанства.

Пуцњи у Сарајеву већ створену антисрпску климу претворили су у антисрпску хистерију, да би веома брзо у кафанама широм царства, на столовима почеле да се појављују цедуље са реченицом: „Serbien muss sterbien“ (Србија мора умрети). Ова реченица, иначе дело песника Карла Крауса, као нека врста историјске лозинке протегла се чак и до последњих ратова у којима је нестала и друга Југославија. Тиме се на трагичан начин поново потврдила мисао Милоша Црњанског, настала као последица горког талогa његовог генерацијског „чарнојевићевског“ искуства, према којој сваки човек, сваки војник, и у рату, па и у грађанском рату, нема слободну вољу, него има неку, географску, судбину. Тако су и сви осуђени припадници Младе Босне на различите начине, али до краја искусили ту своју географску судбину, док они најзначајнији никада нису сазнали „хоће ли слобода умети да пева као сужњи о њој“.

Из Чешке Загорац је пребачен у затвор у Зеници, где је дочекао крај рата, ослобађање и стварање прве државе Јужних Словена, као остварење идеала и снова многих генерација. У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, у Загребу је најпре окончао матуру и потом студије. Где год да га је потом служба водила по југословенској краљевини, остао је запамћен као човек који је сведочио жељу за напретком, отвореност за промене и изворни борбени дух који је понео из своје породице у Кочићевом Змијању.

Али стварање прве јужнословенске државе људи попут Бранка Загорца дочекали су и као остварење идеала за које није гинула само њихова генерација већ многа поколења.

Мисао Сигмунда Фројда о књижевности као великој утешитељки и утехи у литерарном случају Бранка Загорца добија и извесно проширење. У његовом случају то није једноставна компензација за незадовољ-

ство личном егзистенцијом, већ у складу с његовом снажном амбицијом можда и најбољи начин да његов слободоумни и чврсти крајишки карактер прихвати све оно што је почело да га разочарава у том времену када је „човек певао после рата“.

Уз општа незадовољства, за све то време његовог међуратног живота за њега нису престала ни она најстрашнија лична животна искушења. У страхотној несрећи, у Врбасу је изгубио кћер и супругу, а у држави коју је жарко желео, његов борбени темперамент и осетљивост за пропадање свог народа у настајућем домаћем, немилосрдном и често кабадахијском капитализму брзо су га ставили у позицију која никако није припадала било каквом миљенику режима.

На то не указују само његова професионална намештења, већ још и више списатељски ангажман по мери његовог осећања за слободно, социјално и праведно.

Врло рано је спознао изузетни значај Петра Кочића, идентификујући се с писцем који је у највећој бризи за све тегобе и добробит свог народа, на уметнички незабораван начин, свет Босанске Крајине учинио аутентичним и интегралним делом српске књижевности и културе. Зато су у његовим новинским написима, причама и цртицама оне најзанимљивије странице посвећене родној Крајини и робијашким данима у аустроугарским казаматима.

У тим написима он је уверљиво и саосећајно представио тај блиски свет који се храбро носи с мукотрпним животом, и који се и у данима дуго очекиване слободе сусрео сада са сопственом „големом аждајом шпекуланата и лихвара, који пролазе по мокрим и сиромашним селима испод планине“.

Али испод крајишке непоколебљивости, Загорац је у својим текстовима показивао и лирски тембр, најчешће и

понајвише дивећи се богомданој природи родног краја. И као да му је милије од свега било вече које се спушта на реку Врбас, онда када „разгранате врбе бацају своје тамне сјене по зеленој површини“. Тада његови јунаци са осетљивошћу срца које само преплашене птице могу имати, препознају оне старе храстове уз Врбас, на којима су „словенски жреци прорицали судбину вјерних, по трептању лишћа, а у овим вировима, иза молитве Богу прољећа, хладиле су планинке своје бијело као алабастера тијело“. Ту, баш ту, сматра он, на равним обалама Врбаса настала је и „меланхолична босанска севдалинка“.

И док се диви величанственој лепоти природе Грмеча и свог краја, у исти мах он не може а да не буде и осетљив на сву сурову историје којој су, не само у његово време, вековима били изложени његови Крајишници.

Његова сећања, литерарни новински записи и нешто позоришне и књижевне критике, данас сведоче о даровитости овог рођеног Крајишника и оног сарајевског ђака, који је у једном разговору са атентатором Цветком Поповићем, озлојеђено одговорио да ће „сигурно и Фердинанд жив и здрав отићи из Босне, јер ми само причамо, а ништа не радимо“.

И после рата и затвора, млади идеалист је чезнуо, попут многих у поратној генерацији њиховог песника Душана Васиљева, управо за том „шаком зрака и мало јутарње беле росе“. Јер, како један од његових јунака и каже: „Ми смо ти једна несретна генерација и на нама се скршио сав тај очај и комедија што су је назвали рат (...) Ударио је рат, друже, на нас неизгладљив печат (...) А живци су нам као паучина, вјетрић један да крене, покида их“.

Бранко Загорац из разних разлога није био у прилици да се враћа својим текстовима, од којих се многи могу назвати првим верзијама аутентичних књижевних домета. У свим тим Загорчевим текстовима осећа

се и атмосфера и стварни живот тог судара, дотицаја и разних преплета људи, историје, обичаја, вера и времена у том мозаику Босне, који су у Андрићевом стваралаштву доживели магичну приповедачку синтезу.

Како рат, победа у рату, пораз у рату – писао је Милош Црњански – никада није онакав, какав је, после, „у брбљању потомства, и како се лаж прелива преко бојишта, као заборав преко гробља“, тако и ови текстови представљају вишеструку драгоценост.

И колико год да су сведочанство о једном несумњивом литерарном таленту и ангажованом интелектуалцу, они данас представљају и прворазредан документ не само о једном човеку, већ и о историјској судбини човека у тој немилосрдној, страшној али великој епохи и историји.

Живот Бранка Загорца практично је стао у време између два светска рата, одвијајући се између Зенице, одакле је закорачио слободу, и Јасеновца где је за његову трагичну смрт био сасвим довољан један услов, мада је он као Србин и некадашњи припадник Младе Босне у тим околностима испуњавао оба услова.

Затекавши се на почетку Другог светског рата, у много чему бестијалнијег од претходног, у Фочи, одведен је у Јасеновац. У том хрватском месту у којем већ више од седам деценија смрт стално подсећа да није само „мајстор из Немачке“, Бранку Загорцу су одузели „живот трагично у познатој бартоломејској јасеновачкој ноћи о Божићу 1941. када су јасеновачки усташки ђелати приредили прави људождерски баканалиј, масакрирајући најбестијалнијим методама стотине антифашистичких бораца“.

О петнаестогодишњици смрти Гаврила Принципа, Бранко Загорац је 1933. године у *Врбаским новинама* подсетио да „људи његова кова у хиљаду се година једном рађају“, и да поред тога Принцип у Краљевини нити има

споменика, нити се често спомиње. И при томе само додао: „Као да се дланом може сунце заклонити“.

Сећајући се с поносом свог изузетног претка, упознајући нас са животом и делом Бранка Загорца, његови потомци су нас подсетили и на сву лепоту и мудрост једне давнашње изреке, према којој нас не рађају очеви и дедови, већ ми њих, и то својим делима.

Извори и литература:

Загорац, Бранко. *Животи и дело*, приватно издање. Београд, 2018.
Bejkević, Sara. *U egzistencijalističkom kafeu*. Београд: Službeni glasnik, 2018-12-20

Сафрански, Ридигер. *Хајгејер мајстор из Немачке*. Подгорица: ЦИД, 2017

Време, бр. 11191, 31. 10. 2013

Zoran Živković

BRANKO ZAGORAC – GEOGRAPHY AS DESTINY

People like Branko Zagorac, a convicted participator in the Sarajevo assassination, welcomed the victory in World War I and the creation of the Yugoslav state as a fulfilment of ideals shared and fought for not just by their generation, but by their predecessors also.

His memoirs, like the newspaper articles and a few theater and literary critiques he wrote, testify to the talent of this man born in Krajina and educated in Sarajevo. His talent and temper can also be noted in a conversation with the assassinator Cvetko Popović, during which Zagorac told that “it is certain Ferdinand will leave Bosnia safe and sound, as we only talk, but take no action”. In his writings, Zagorac convincingly and emphatically depicted the ordinary people who bravely fought with the sorrows of life,

people who, now in the days of the much expected freedom, were confronted with a “huge dragon of speculators and loan sharks, who cruise through the wet and poor villages under the mountain”.

The work of Branko Zagorac does not only reveal the literary talent and activism of its author. More importantly, it is a first class document that depicts the historical faith of a man in such a ruthless and dramatic, but without a doubt also a great period and history.